

”Systemutveckling och rättssäkerhet. Om statsförvaltningens datorisering och de långsiktiga konsekvenserna för enskilda och företag”

**Stockholm: Svenska Arbetsgivareföreningen 1986, 180 s.
Kristo Ivanov**

En debattbok av ovanligt slag

Kristo Ivanov är professor i ämnet administrativ databehandling vid Umeå universitet. Han tillhör den skara av teknikspecialister som funnit sitt fack som det oftast uppfattas alltför trångt och brutit sig ut ur den akademiska kokongen till en större frihet. Där finner han möjligheter att diskutera t ex Axel Hägerströms betydelse för attityderna hos jurister till ADB i den svenska förvaltningen. Där blir moraldiskussioner viktigare än diskussioner om teknisk säkerhet hos ADB-systemen. Där kan Hermann Hesses Glaspärlespel bli en inspiration för den breda folktubildningen i datateknik. En sådan spännvidd över ämnen ställer krav på både författare och läsare – och läsarna av denna bok inte minst. Det finns all anledning att betona detta – några lättsmälta aforismer för hängmattan är det knappast som Ivanov bjuder på.

Ändå vill jag uppmuntra också jurister till försök att ta del av Ivanovs tankar. Kanske inte för att möta juridiskt skarpsinniga och initierade diskussioner av förvaltningsautomationens detaljerade rättsfrågor – men för att få dessa frågor inplacerade i en referensram där många invanda synsätt och värderingar ställs på huvudet. Ivanov är den utomstående betraktaren av juridiken, hans val av infallsvinklar kan både överraska och irritera. Det fenomen han utgår från – den storskaliga automationen av databehandlingen i statsförvaltningen – ger också en vikt åt frågorna som är svår att bortse från.

Nu tror jag heller inte att juristen är den ende som avkrävs en läsansträngning. Ivanovs framställning är ofta rik på referenser till filosofins skrifter och skolor som ställer höga krav på både engagemang och beläsenhet. Hur uppfattar t ex en vanlig ”systemerarknegare” som trampar i programunderhållets ekorrhjul en uppmaning som denna: ”Skolbildningarna bakom den särskilda svenska juridiska synen på administration i allmänhet och datoriserad administration i synnerhet bör studeras filosofiskt och historiskt, bortom den enkla idén om att bara ”fixa” t ex datalagen i förhållande till offentlighets- och sekretesslagen. Vilka är de tongivande rättsrealistiska och rättspositivistiska jurister som har präglat

vårt sätt att utforma och tillämpa lagar? Passar detta sätt "dataålderns" problem? Är Axel Hägerström, Wilhelm Lundstedt, Karl Olivecrona och kanske särskilt Alf Ross... de rätta namnen att starta ifrån för att karakterisera vår juridiska datakultur och vår innersta uppfattning om t ex integritet och rättssäkerhet? Vilka alternativa tankesystem finns att tillgå?" Citatet visar samtidigt Ivanovs egen förtrogenhet med rättsfilosofin och rättsvetenskapen och hans på många vis inspirerande attityd till juridiken: den *har* betydelse för utvecklingen av "datasamhället", den är för honom *en brännpunkt* som han ständigt återvänder till. "De spänningar och olösta konflikter som uppenbarar sig i juridiska frågor pekar mot behovet av att utveckla både politik och vetenskap i den riktning som tillåter öppen hänsyn till moraliska-etiska värderingar. I denna mening kan juridiken (i samspelet mellan snäv rättsvetenskap och rättspolitik) betraktas som en brygga till moral och etik" (sid 77).

Temat rättssäkerhet

Trots att temat rättssäkerhet spelar en central roll och signaleras i bokens titel blir det relativt ensidigt belyst, ibland snarare journalistiskt än vetenskapligt. Någon analys liknande den man t ex finner i Jon Bings, "Rettslige kommunikasjonsprosesser" (Oslo: Universitetsforlaget 1982, sid 188 ff) förekommer inte i Ivanovs framställning. Denna fokuserar främst på *en* aspekt, nämligen riskerna med en instrumentell rättsuppfattning, där allt är manipulerbart och förändringsbart i snabb takt och i följsam anpassning till den rådande politiska trenden. Steget från Hitlers maxim om moralen som helt underordnad den ariska rasens och det tyska folkets intressen till Carl Lidboms uttalande om lagarna som ett instrument som kan användas för att uppnå politiska mål är hos Ivanov kort, i mitt tycke alltför kort. Men för Ivanov är värdenihilismen och alla dess rotskott en styggelse. Resonemangen blir därför drastiska.

Individernas integritet och företagens integritet sätts med Ivanovs syn alltmer i fara av den rättsliga rationaliseringen som innebär att statsnyttan och myndigheternas egennyttan får dominera. "Om vi inte litar på Bibeln och på justitieministrar, kan vi då lita på lagstiftare och myndigheter och på det demokratiska "systemet" i största allmänhet? Eller hur skall vi tolka det när regeringen upprepade gånger går mot datainspektionens beslut och rekommendationer när det gäller känsliga samkörningar och beslut?... Det finns ingen anledning att förvänta sig att det blir lättare att bevara *företagens* integritet i takt med att de blir indragna i data- och kontrollsystemen. Situationen kompliceras av att myndigheterna kom-

mersialiseras och uppträder som konkurrenter till näringslivet. . . Frågan är som vanligt om *förtroendet* för myndigheter som lämnat den naturrättsliga, etisk-politiska basen för sin verksamhet för att ägna sig åt kortsiktig social ingenjörskonst och ekonomiskt lönande verksamhet." (sid 80-81).

För Ivanov är således rättssäkerhet en fråga i första hand om moral och etik. Att utveckla datasamhällets juridik blir en fråga om att bedriva "kulturkritik" - hos Ivanov exemplifierad med namn som Hans Magnus Enzensberger, Marianne Alopæus, Rolf Edberg och Lars Gustafsson. Det gäller att komma bort från en rättspolitik "vars främsta etiska förankring tycks vara vulgärliberala och vulgärmarxistiska ytliga föreställningar om otyglad frihet och kollektivegoistisk solidaritet" (sid 108). Och rättsvetenskapen måste återvinna en "anknytning till moral som gått förlorad i vår historiska utveckling" (sid 127).

Resonemang av detta slag ger gärna upphov till avstöttningsreaktioner. Man kan t ex avfärda dem som politiska ställningstaganden och partsinlagor i prålig tankeskrud. För egen del känner jag skepsis inför många led i resonemangen och saknar ofta - trots de många beläggen med tidskriftsartiklar och tidskriftsrubriker - fördjupade analyser av de förhållanden kritiken riktar sig mot. Men det hindrar inte en respekt för styrkan och allvaret i angreppet mot en morallös social ingenjörskonst som inte känner några gränser för vad som kan regleras och underordnas ett över varje kritik höjt statsintresse. Man kan inte betvivla att informationsteknologin parad med ett rättsmaskineri av detta slag kan leda oss in i ett samhälle som är så stramande hårt för medborgarna i sin kontroll, sin automation och sina databegär att få vill ha det. Låt varningssignalerna ljuda i tid!

Debatt och insyn

En fråga vill jag beröra för att ge substans åt kritiken ovan. Det gäller offentlighetslagstiftningen. Ivanov ser anpassningen av denna under 1970-talet som ett misstag; den är inledningen till "de enorma och växande problem vi erfar idag. . . Oron inför risken att *inskränka* allmänhetens och t ex journalisters tillgång till uppgifter som endast fanns hos myndigheter i maskinläsbar form slog över till sin motsats. Då kunde t ex företag för kommersiella ändamål begära utlämning av "handlingar" som i själva verket var komplexa datorbearbetningar av myndigheternas uppgifter på myndigheternas datorer. Idag tycks det finnas en opinion för att återgå till ursprungsläget i offentlighets- och

sekretesslagstiftningen i den meningen att offentlighetsprincipen enbart bör omfatta de uppgifter myndigheterna sammanställt för eget bruk. Annars kan den allmänna opinionen börja ropa på sekretess, vilket skulle vara en sämre utväg." (sid 54-55).

Till detta kan sägas för det första att de "enorma och växande problem" som Ivanov refererar till tycks ha långt blygsammare proportioner i verkligheten. Möjligen syftar författaren på databearbetningar i samband med försäljning av uppgifter ur myndigheternas ADB-system, men detta leder in på andra spår. Framför allt förbiser författaren att strävan att anpassa offentlighetslagstiftningen till informationsteknologins dynamiska förhållanden kan ses som ett uttryck för en politisk vilja att utnyttja möjligheterna till en förstärkning och effektivisering av offentlighetslagstiftningen; en positiv utveckling som inte passar in i Ivanovs kritiska mönster och som därför hamnar i den blinda fläcken. Detsamma gäller t ex integritetsbegreppets successiva utveckling och konkretisering under den tid datalagen funnits till. Frestelsen ligger alltid nära till hands att rikta sökarljuset blott mot de, trots allt, få spektakulära fallen då regeringen gått emot inspektionen och tidningsrubrikerna gått i storsvart, medan de hundratals eller, varför inte, tusentals vardagsfallen där register och registeranvändning tyglats utan uppslitande konflikter hamnar i bakgrunden. Och var finns den snart tjugo år långa utvecklingen av datoriserad sökning av rättsinformation inom ramen för LAGRI-projektet och sedermera Rättsdata och Rättsbanken?: nog hör den också hemma under ämnet "systemutveckling och rättssäkerhet" – inte minst om man tänker framåt.

Med dessa kommentarer har jag kort velat ge en antydning om min egen inställning till Ivanovs kritik av juridikens förhållningssätt till datasamhället. Kritiken skall tas på allvar. Men den tål i sin tur en hel del invändningar. Jag tror inte att detta överraskar författaren; den moral han efterlyser som ledstjärna för bl a vilsekomna, sentida Hägerströmianer vill han nämligen se utvecklad genom ett ständigt pågående samtal. Och det samtalet är betydligt intressantare att föra kring teman sådana som Ivanov behandlar än kring den administrativa databehandlingens vanliga tankeschabloner där det rationaliseras, sparas årsarbetskrafter och krav-specificeras utan någon allvarlig tanke på vare sig helhet eller etik.

Anmälan i Svensk juristtidning
Peter Seipel

Cecilia Magnusson Olav Torvund (red.)

Myndighets- data och rättssäkerhet

Nordisk årsbok
i rättsinformatik 1988

NORSTEDTS

Mångfaldigandet av innehållet i denna bok, helt eller delvis är enligt Lag (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk förbjudet utan medgivande av Norstedts Förlag AB, Stockholm. Förbudet gäller varje form av mångfaldigande genom tryckning, stencilering, bandinspelning etc.

ISBN 91-1-887351-0

© 1988 Cecilia Magnusson, Olav Torvund/Norstedts Förlag, Stockholm.
Norstedts Förlag AB ingår i Esselte Förlag AB och utger böcker även under förlagsnamnen Almqvist & Wiksell och AWE/Gebbers.

Omslag: Rolf Hernegran
Sättning: Maj-Britt Pamp

Studentlitteratur AB
Lund 1988

Innehåll

Förord 9

1. Inledning 11
Cecilia Magnusson
2. Det automatiserede kontor 20
Thomas Skousen
3. Datateknologi i lagberedningen 33
Leif Sévon
4. Kontorsinformationssystem i justitiedepartementet.
Bakgrund, samband med andra system och trender i
utvecklingen 38
Börje Alpsten
5. Anvendelse af edb indenfor den kommunale forvaltning i
Danmark – nogle problemstillinger 49
Hans Sylvest
6. Tillämpning av ADB i en finsk underrätt 60
Pekka Orasmaa
7. Det danske toldvæsens edb-system på afgiftsområdet (debitor-/
restancesystemet) 67
Kurt Hansen og E Riis
8. Massförvaltning i skatteväsendet – exempel från Finland samt
Sverige, Västtyskland och U.S.A. 81
Jorma Kuopus

enligt Lag (1960:729)
an medgivande av
av mångfaldigande

, Stockholm.
ker även under

9. Insyn i myndigheternas dataregister 92
Peter Seipel
10. Den elektroniske forvaltning og borgerne 102
Peter Plume
11. Företagsintegritet 115
Nils Rydén
12. "Forutsatt at EDB-programmet er riktig"
– En rettslig gjennomgang av et saksbehandlingssystem i offentlig
forvaltning 127
Dag Wiese Schartum
13. Dynamiske skjema
Et element i det norske F*KUS-konseptet 139
Jon Bing
14. Passar ADB i juridiken som hand i handske? 155
Ingmar Pörn

Rättsinformatik i Norden 1987

- Rapport från den IV Nordiska konferensen i rättsinformatik 162
Danmark – *Hanne Bender og Ole Bruun Nielsen* 168
Finland – *Ritva Juntunen och Anette Kavaleff* 173
Norge – *Olav Torvund* 177
Sverige – *Cecilia Magnusson* 182

✓
Kristo Ivanov, Systemutveckling och rättssikkerhet 193
Anm av *Peter Seipel*

Tarjei Stensaasen, Rettslig vern av EDB-programmer og databaser 197
Anm av *Ulf Hanson*

Medverkande författare 201

Föreningen för ADB och juridik i Finland 204
Norsk forening for jus og edb 205
Svenska föreningen för ADB och juridik 206